

Martyrologické příběhy ve 2. a 4. knize makabejské a jejich možný vliv na řecké křesťanské mučednické texty*

Pavel Dudzik

Čtvrtá kniha makabejská (4 Mak),¹ řecky psaný text pocházející z prostředí hellénistického židovství, je prakticky celá věnována tématu mučednictví. Zpracovává látku, kterou ve stručnější podobě známe již z Druhé knihy makabejské (2 Mak 6,18–7,42), totiž příběh vznešené smrti starého kněze Eleazara a mučednictví sedmi bratrů spolu s jejich matkou za vlády hellénistického krále Antiocha IV. Epifana (175–164 př. Kr.).² Autor 4 Mak mučednické příběhy nevypráví jen pro ně samé, chce na nich ukázat platnost vlastní teze, že člověk nadaný zbožným rozumem a vychovaný v poslušnosti Zákonu dokáže zvítězit nad vášněmi. 4 Mak takto spojuje filozofické pojednání na téma z praktické etiky a chvalořeč na mučedníky.³ Vznik anonymní⁴ 4 Mak se většinou klade do 1. století po Kr., avšak otázka datace 4 Mak dodnes není jednoznač-

* Studie byla připravena za finanční podpory Grantové agentury České republiky prostřednictvím grantu *Historie a interpretace Bible*, č. P401/12/G168.

1 V článku používám standardní edici *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, ed. Alfred Rahlfs, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1979. K textu 4 Mak srov. také David A. deSilva, *4 Maccabees: Introduction and Commentary on the Greek Text in Codex Sinaiticus*, Septuagint Commentary Series, Leiden: Brill, 2006. K překladu do češtiny srov. *Starý zákon: Apokryfy zvané též knihy deuterokanonické nebo nekanonické*, Praha: Kalich 1985.

2 Čtvrtá kniha makabejská je součástí Septuaginty od nejstarších rukopisů (kodexy *Sinaiticus*, *Alexandrinus*, částečně je text 4 Mak dochován i v kodexu *Vaticanus*) a je tradičně řazena mezi starozákonní apokryfy. Po stránce lexikální poněkud vybočuje z rámce běžného v Septuagintě. Z 1582 slov, které 4 Mak používá, je pouze 1013 slov použito v kanonických spisech Septuaginty a 1169 slov ve všech spisech Septuaginty, kdežto 1091 slov má 4 Mak společných s ranými křesťanskými texty (spisy Nového zákona a apoštolských otců). Srov. Urs Breitenstein, *Beobachtungen zu Sprache, Stil und Gedankengut des vierten Makkabäerbuchs*, Basel: Schwabe & Co, 1978, s. 15–28.

3 Srov. Eduard Norden, *Die antike Kunstprosa vom IV. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance*, Leipzig: Teubner, 1915, sv. 1, s. 416–420.

4 Eusebios z Kaisareie, *Hist. eccl.* III,10,6 (GCS 6,1,224), uvádí 4 Mak pod titulem Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ, tj. *O sebevládném rozumu* (rozum je jako αὐτοκράτωρ τῶν

ně vyřešena.⁵ Již na první pohled je zřejmé, že se autor 4 Mak chopil mučednické látky z hlediska stylistického poměrně volně, na jedné straně přepracovává a rozvíjí literární motivy uplatněné v 2 Mak, na druhé straně vnáší do martyrologického líčení nové *topoi*.⁶ 4 Mak je psána výrazně rétorizovaným stylem, přesto způsob, jakým jsou mučednické příběhy v makabejských knihách vyprávěny, v některých ohledech odpovídá stavbě mučednických příběhů jak v 2 Mak, tak v nejstarších křesťanských mučednických textech (křesťanská *acta* a *martyria* či *passiones*). Nabízí se otázka, nakolik autor 4 Mak vycházel ze staršího zpracování ve 2 Mak a zda 4 Mak měla nějaký vliv na křesťanská martyria.⁷ V ná-

παθῶν označen ve 4 Mak 1,7.13.30; 16,1) a text přisuzuje Iosephovi Flaviovi; stejně tak FILOSTORGIOS, *Hist. eccl.* I,1 (GCS 21,5,13–16) a HIERONYMUS, *De viris illustr.* 13.

⁵ Sama 4 Mak nám k dataci svého vzniku poskytuje minimum údajů. Podle 4 Mak 4,2 byl Apollónios, úředník, který měl vyloupit Jeruzalémský chrám, „správcem Sýrie, Foiníkie a Kilikie“, kdežto podle 2 Mak 5,3 měl být stejný člověk správcem Koilé Sýrie a Foiníkie. Správní připojení maloasijské Kilikie k Sýrii je v pramenech doloženo až od 1. století po Kr. K dataci 4 Mak srov. př. Jan Willem van HENTEN, „Datiierung und Herkunft des vierten Makkabäerbuches,“ in *Tradition and Re-interpretation in Jewish and Early Christian Literature: Essays in Honour of Jürgen C. H. Lebram*, ed. Jan Willem van Henten et al., *Studia Post-Biblica* 36, Leiden: Brill, 1986, s. 136–149, a DE SILVA, 4 *Maccabees*, s. XIV–XVII (přehled bádání).

⁶ Dnes se všeobecně předpokládá, že předlohou pro 4 Mak jsou mučednické příběhy z 2 Mak, i když to autor 4 Mak výslovně neuvádí; srov. Jan Willem van HENTEN, „4 Maccabees,“ in *The Maccabean martyrs as saviours of the Jewish people: A Study of 2 and 4 Maccabees*, *Supplements to the Journal for the Study of Judaism* 57, Leiden: Brill, 1997, s. 70–73. O míře přepracování ve 4 Mak svědčí i to, že shody v konkrétních formulacích jsou poměrně řídké; výjimkou je odpověď prvního z bratrů v 2 Mak 7,2: „Jsme připraveni raději zemřít než překročit zákony otců (ἐτοιμοὶ γὰρ ἀποθνήσκειν ἑσμεν ἢ παραβαίνειν τοὺς πατέρας νόμους),“ která se ve velmi podobném znění objevuje v úvodu k mučednictví bratrů (tedy v poněkud odlišném kontextu) ve 4 Mak 9,1 (ἐτοιμοὶ γὰρ ἑσμεν ἀποθνήσκειν ἢ παραβαίνειν τὰς πατέρας ἡμῶν ἐντολάς).

⁷ Ke srovnání židovských mučednických příběhů s ranými křesťanskými martyrologickými texty srov. např. Othmar PERLER, „Das vierte Makkabäerbuch, Ignatius von Antiochien und die ältesten Martyrologien,“ *Rivista di archeologia cristiana* 25 (1949): 47–72; Jan Willem van HENTEN, „Zum Einfluß jüdischer Martyrien auf die Literatur des frühen Christentums (II. Die Apostolischen Väter),“ in *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II,27,1, ed. Wolfgang Haase, Berlin: de Gruyter, 1993, s. 700–723; van HENTEN, „4 Maccabees“, s. 59–82; Raphaëlle ZIADÉ, *Les martyrs Maccabées: De l'histoire juive au culte chrétien: Les homélies de Grégoire de Nazianze et de Jean Chrysostome*, *Supplements to Vigiliae Christianae* 80, Leiden: Brill, 2007, s. 38–103. K edicím raně křesťanských mučednických textů srov. výbory: *Ausgewählte Märtyrerakten*, ed. Rudolf Knopf, Gustav Krüger a Gerhard Ruhbach, Tübingen: Mohr, 1965; *Atti e passioni dei martiri*, ed. Antonius A. R. Bastiaensen et al., Milano: Arnoldo Mondadori, 1987; *The Acts of the Christian Martyrs*, ed. Herbert A. Musurillo, Oxford: Clarendon Press, 1972. K překladům křes-

sledujícím textu nejprve srovnám způsob, jakým autoři 2 Mak a 4 Mak zpracovali martyrologickou látku, a poté upozorním na některé nové výrazy a motivy, které 4 Mak sdílí s křesťanskými martyrii.

Židovské mučednické příběhy se v obou makabejských knihách liší rozsahem i funkcí. Ve 2 Mak tvoří příběhy o Eleazarovi a o sedmi bratrech relativně krátké epizody, ovšem podstatné. V líčení makabejského povstání bezprostředně předcházejí bodu obratu, díky oběti přinesené židovskými mučedníky začnou v zápase s hellénistickým králem mít převahu Židé věrní Zákonu.⁸ Ve 4 Mak, jak již bylo řečeno, je obhajována teze, že zbožný rozum je s to vládnout nad vášněmi. V úvodu je vymezen pojem zbožný rozum (ὁ εὐσεβὴς λογισμός), jenž usiluje o život v moudrosti a který je nadán čtyřmi kardinálními ctnostmi, díky nimž dokáže ovládat vášně (τὰ πάθη), rozkoš (ἡδονή) i bolest (πόνος).⁹ Mučednické příběhy Eleazara a sedmi bratrů, které zabírají asi tři čtvrtiny rozsahu celé knihy (4 Mak 5–18), tvoří epideiktickou část spisu, řadu příkladů dokládajících uvedenou tezi. V obou makabejských knihách se objevuje stejné teologické zdůvodnění utrpení mučedníků. Slovy autora 2 Mak, popisované události jsou trestem za hřích lidu a zároveň projevem milosrdenství Hospodina, který „svůj lid vychovává neštěstím, ale neopouští ho“ (2 Mak 6,16). Neštěstí, které z Hospodinova dopuštění postihuje i spravedlivé, má Boží lid vychovávat, utrpení mučedníků usmíruje Hospodina s jeho lidem. Ve 4 Mak je smrt mučedníků označena jako výkupné (ἀντίψυχον) za hřích národa.¹⁰ Specifickým rysem líčení v 2 Mak jsou výpovědi bratrů o naději na vzkříšení,¹¹ které ve 4 Mak zcela chybí.

fanských martyrií do češtiny srov. *Příběhy raně křesťanských mučedníků: Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury*, ed. Petr Kitzler, Praha: Vyšehrad, 2009, a *Příběhy raně křesťanských mučedníků II: Výbor z latinské a řecké martyrologické literatury 4. a 5. století*, ed. Petr Kitzler, Praha: Vyšehrad, 2011.

⁸ Srov. Daniel R. SCHWARTZ, *2 Maccabees*, Commentaries on early Jewish literature, Berlin: de Gruyter, 2008, s. 83–84.

⁹ Srov. 4 Mak 1,13–20.

¹⁰ Srov. 4 Mak 17,21 a 6,29. Stejný výraz použil Ignatios z Antiochie; srov. *Ep. ad Ephes.* 21,1: „Jsem výkupné za vás (ἀντίψυχον ἡμῶν ἐγώ) a za ty, které jste poslali k Boží cti do Smyrny...“; viz také tamtéž 10,2; *Ep. ad Polyc.* 2,3 a 6,1; *Ad Smyr.* 10,2. K podrobnějšímu rozboru srov. ZIADÉ, *Les martyrs Maccabées*, s. 82–87.

¹¹ Tyto výpovědi se objevují pouze v odpovědích bratrů v 2 Mak 7. Autor 2 Mak předpokládá vzkříšení spravedlivých (2 Mak 7,14), a věčný trest pro hříšné (2 Mak 7,36 k Antiochovi: „... na Božím soudu dostaneš spravedlivý trest za svou opovržlivost“); srov. též Žl 1,5–6 a Dan 12,2: „Mnozí z těch, kteří spí v prachu země, procitnou; jed-

Ve 2 Mak je dnes zpochybňována historická věrohodnost především vyprávění o sedmi bratrech. Je upozorňováno na to, že jejich mučednictví má být přítomen Antiochos osobně, přestože podle 2 Mak 5,21 měl z Jeruzaléma odejít do Antiochie a pronásledování Židů v Jeruzalémě přenechat svým úředníkům. Autor 2 Mak neuvádí žádné osobní charakteristiky bratrů, neznáme ani jejich jména.¹² Je zjevné, že ve 4 Mak jsou rysy také dalších postav podřízeny literárnímu plánu autora. Antiochos je ve 4 Mak především zosobněním vášně hněvu a krutosti, v popisu osobnosti Eleazara se zřejmě spojují charakteristiky dvou osob téhož jména z 2 Mak a 3 Mak.¹³ Podání mučednických příběhů již ve 2 Mak a zvláště ve 4 Mak je v jistém rozporu k obsahu. Spor mezi Antiochem a Židy se týká dodržování židovského Zákona, autoři obou makabejských knih stojí jednoznačně na straně Židů dbalých Zákona. I přes zjevný odpor k Antiochovým snahám o hellénizaci se v obou makabejských knihách v líčení mučednictví objevuje množství literárních motivů pocházejících právě z řecké hellénistické literární produkce. Na podobný rozpor mezi obsahem a prezentací narážíme následně v křesťanských mučednických textech, vymezujících se vůči římské státní moci. Literární motivy původem z řeckého písemnictví se stávají i v křesťanském prostředí nedílnou součástí martyrologických příběhů, a to včetně specifického výraziva.

Mučednické příběhy mají v obou makabejských knihách podobnou základní stavbu a vyznačují se pečlivým literárním zpracováním.¹⁴

ni k životu věčnému, jiní k pohaně a věčné hrůze.“ K detailnímu rozboru viz Ulrich KELLERMANN, *Auferstanden in den Himmeln: 2 Makkabäer 7 und die Auferstehung der Märtyrer*, Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 1979.

¹² V odborné literatuře jsou tyto jevy pokládány za doklad sekundárního začlenění mučednických příběhů sedmi bratrů do 2 Mak; srov. Theofried BAUMEISTER, *Die Anfänge der Theologie des Martyriums*, Münster: Aschendorf, 1980, s. 42. Jindy jsou příběhy sedmi bratrů považovány za literární fikci, viz SCHWARTZ, 2 *Maccabees*, s. 299–300 (mohou být literárním rozvinutím Jer 15,9).

¹³ Ve 2 Mak je vládce označován jako král (βασιλεύς), případně vlastním jménem (Antiochos), ve 4 Mak je k označení krále převážně používán (hodnotící) výraz τύραννος (44 výskytů ve 4 Mak proti jedinému v 2 Mak 7,27). Označení „tyran“ pro vládce či soudce se objevuje také v křesťanských mučednických textech; frekvence výskytu je v nejranějších textech nízká: *Mart. Polyc.* 2,4, *Mart. Lugd.* V,1,27 (τυραννικός), častěji je objevuje v pozdějších textech (od 4. století), př. *Mart. Cononis* 4,3, 5,1.4.6.9. K Eleazarovi viz také níže, pozn. 22.

¹⁴ Ve 4 Mak jsou mučednické příběhy opatřeny komentujícími úvody a závěry, které v 2 Mak chybí. V samotných příbězích lze uvést mnoho obsahových shod i v jednotlivostech, např. v obou makabejských knihách je vyličen pokus Eleazara zkompromito-

V obou knihách je Eleazar uveden jako první z těch, kdo se vzepřeli naléhání Antiochových úředníků, a odmítl sníst nečistý pokrm. V 2 Mak je vyzdvížena Eleazarova *morální převaha* nad vykonavateli Antiochových příkazů. Jeho „ušlechtilý příklad“ (ὑπόδειγμα γενναῖον)¹⁵ povzbudil i další, aby se „ochotně a důstojně“ (προθύμως καὶ γενναίως)¹⁶ drželi zachovávání Zákona. Naopak Antiochovi lidé měli Eleazarovo jednání pokládat za nerozumnost (ἀπόνοια)¹⁷ a jakmile odmítl sníst nečisté jídlo, jejich shovívavost se měla obrátit v nepřátelství.¹⁸ Druhým výrazným rysem líčení Eleazarova mučednictví je zdůraznění *odhodlání* podstoupit smrt. Eleazar dobrovolně (αὐθαιρέτως) šel na popraviště,¹⁹ v jiné formulaci níže měl hned (εὐθέως) odejít na popraviště²⁰ a nakonec prohlásil, že utrpení z bázně vůči Pánu podstupuje ochotně (ἡδέως πάσχω).²¹ Autor 4 Mak se při zpracování Eleazarova příběhu nechává inspirovat z více

vat tím, že mu donesou košer jídlo, pokud on bude předstírat, že jí maso nečisté a že tímto vyhovuje nařízení krále.

- ¹⁵ Srov. 2 Mak 6,28 a také 2 Mak 6,31 (ὑπόδειγμα γενναϊότητος); ve 4 Mak 17,23 Antiochos dává židovské mučedníky svým vojákům za vzor vytrvalosti. V křesťanských martyriích se slovo ὑπόδειγμα objevuje pouze v negativním významu „výstraha pro bezbožné“, viz *Mart. Pion.* 4,21; srov. také 2 Petr 2,6.
- ¹⁶ Výraz προθύμως se objevuje ve 4 Mak 16,16 (povzbuzení sedmi bratrům) a v *Mart. Polyc.* 8,3 (Polykarpos jde odhodlaně na stadion), γενναίως je doloženo v 2 Mak celkem 8× (i mimo mučednické příběhy), 2× ve 4 Mak (15,32 a 17,3) a 3× v *Mart. Lugd.* (V,1,7.20.54), vždy se slovesem ὑπομένειν (vytrvat).
- ¹⁷ Ve 4 Mak se tento způsob vyjádření mučednické „nerozumnosti“ objevuje pouze jednou v řeči Antiocha k sedmému bratru (12,3). V křesťanských martyriích je stejný výraz využit až v pozdějším textu ze 4. století, *Mart. Agapae, Irenae et Chionae* (4,2–4, 6,2–3), častější je novozákonní výraz μωρία (pošetilost, bláznovství); viz také níže, pozn. 37.
- ¹⁸ Srov. 2 Mak 6,29. Tento motiv se objevuje i ve 4 Mak (6,1; 9,10) a často i v křesťanských martyriích; srov. př. *Mart. Polyc.* 8,2–3.
- ¹⁹ Srov. 2 Mak 6,19; viz také IGNATIUS, *Ep. ad Magn.* 5,2: „Nejsme-li ochotni (μὴ αὐθαιρέτως ἔχωμεν) zemřít k obrazu jeho utrpení, není v nás ani jeho život.“
- ²⁰ Srov. 2 Mak 6,28. Jako výraz odhodlání mučedníka je adverbium εὐθέως využito např. v *Mart. Carpi* 42; *Mart. Pion.* 2,4, kdežto v *Mart. Polyc.* 6,1 a 13,3 se objevuje v popisech horlivého jednání Polykarpových protivníků, podobně jako ve 4 Mak (jediný výskyt v 10,8), a jednou ve scéně, kdy Polykarpos ve svém domě hostil své pronásledovatele (*Mart. Polyc.* 7,2). Nejedná se tedy výraz užívaný výhradně pro horlivost k mučednictví (viz také násl. pozn.).
- ²¹ Srov. 2 Mak 6,30. Také ἡδέως je ve 4 Mak použito jen jednou, v pasáži o čtvrtém bratru (10,20). Ve starších křesťanských martyriích není využito ve významu horlivosti k mučednictví, př. *Acta Iustini* 4,7: „Rád jsem poslouchal, když Justin učil;“ viz také *Mart. Lugd.* V,2,3; IGNATIUS, *Ep. ad Tral.* 6,2. V podobném kontextu jako v makabejských knihách se objevuje až v redakčně pozdně upraveném *Umučení Apollónia*, *Mart. Apol.* 6, 29–30, 42.

zdrojů. Jak již bylo uvedeno, v postavě Eleazara se nejspíše promítají charakteristiky několika osob – je znalcem Zákona jako Eleazar ve 2 Mak i knězem jako Eleazar ze 3 Mak.²² Zároveň je Eleazarova argumentace ovlivněna prvky řecké filozofie.²³ Eleazarovo odhodlání je ve 4 Mak vyjádřeno méně explicitně než ve 2 Mak, jeho jednání je motivováno spíše poslušností Zákonu, jehož následování je zde označeno jako filozofie, která vede k ovládnutí vášní a ochotnému snášení bolesti.²⁴ Popis statečnosti a důstojnosti v utrpení je ve 4 Mak vyjádřeno odlišnými výrazovými prostředky než v 2 Mak (4 Mak 6,5: vznešený a urozený, μεγαλόφρων καὶ εὐγενής; 4 Mak 6,10: jako statečný zápasník), objevuje se zde motiv *obdivu* k Eleazarově *statečnosti* ze strany Antiochových vojáků (4 Mak 6,11.13).

Příběhy mučednictví sedmi bratrů a jejich matky jsou v obou makabejských knihách rozděleny do oddílů pojednávajících jednotlivě o zápasech šesti bratrů, nakonec je vylíčeno mučednictví posledního bratra spolu s matkou. V pasážích věnovaných šesti bratrům v 2 Mak je líčení násilného donucování k porušení Zákona postupně omezováno, v přímých řečech, které bratři pronášejí, se střídá vzájemné povzbuzování, výpovědi o naději na vzkříšení a hrozby Antiochovi.²⁵ Rozličnými prostředky je opět líčeno odhodlání bratrů,²⁶ král i jeho průvodci měli být za-

²² Jméno Eleazar se v makabejských knihách objevuje opakovaně, viz již v 1 Mak 6,43–46 (Eleazar jako statečný válečník). Charakteristiky Eleazara v dalších makabejských knihách, pokud se podobají obsahem, liší se výrazovými prostředky (rétorická *variatio*). V 2 Mak 6,18 je Eleazar jeden z předních znalců Zákona (τις τῶν πρωτευόντων γραμματέων) a starý muž (ἀνὴρ ἥδη προβεβηκώς τὴν ἡλικίαν), ve 3 Mak 6,1 je vznešený muž z kněží té země (τις ἀνὴρ ἐπίσημος τῶν ἀπὸ τῆς χώρας ἱερέων) a účtyhodného stáří (ἐν πρεσβείῳ τὴν ἡλικίαν ἥδη λελογχώς). Podle 4 Mak 5,4 je Eleazar z kněžského rodu (τὸ γένος ἱερέως), vzděláním učitel Zákona (τὴν ἐπιστήμην νομικός), pokročilého věku (τὴν ἡλικίαν προήκων). Pouze ve 4 Mak 6,5 se objevuje narážka na význam jména Eleazar, „Bůh pomáhá“.

²³ K vlivu stoické filozofie na 4 Mak srov. BREITENSTEIN, *Beobachtungen*, s. 159–160. Breitenstein upozorňuje na 4 Mak 5,20, kde Eleazar vysvětluje pro nežidovského čtenáře obtížné pochopitelné odmítání jíst vepřové maso poukazem na to, že překračovat Zákon v malých i velkých věcech je stejné závažné (τὸ γὰρ ἐπὶ μικροῖς καὶ μεγάλαις παρανομεῖν ἰσοδύναμόν ἐστιν).

²⁴ Srov. 4 Mak 5,22–23.

²⁵ Srov. KELLERMANN, *Auferstanden in den Himmeln*, s. 39. V odpovědích druhého, třetího a čtvrtého bratra je tématem sebeobětování za Zákon a vzkříšení jako Boží odpověď na takovou smrt, odpovědi páteho, šestého a sedmého se týkají budoucnosti židovského národa a potrestání krále.

²⁶ Třetí bratr v 2 Mak 7,10 se bez váhání (ταχέως) podrobil mučení (srov. *Mart. Carpi* 36) a měl na ty, kdo ho vyslýchali, rychle vypláznout jazyk (τὴν γλῶσσαν αἰτηθεῖς

ražení (ἐκπλήσσεσθαι) jejich statečností.²⁷ Poslednímu z bratrů a matce je věnováno nejvíce pozornosti, příběhy židovských mučedníků zde obsa-hově i stylisticky graduji. ²⁸ Nově se zde objevuje motiv *přemlouvání*, král poslednímu bratru nabízí bohatství, své přátelství a úřady, posledního bratra má přesvědčit i matka. ²⁹ Líčení matčina povzbuzování je postave-no na jazykové hře s významem slovesa „slitovat se“ (ἐλεεῖν), objevuje se i ironie: Matka se měla *posmívat* tyranovi, když řekla, aby se její syn nad ní *slitoval*, ale proti očekávání slitováním měla na mysli nepodlehnutí nátlaku krále. V řeči posledního bratra k těm, kdo ho mučili, je znovu zdůrazněno odhodlání, zde také v podobě „netrpělivého“ *pobídnutí* („Na co čekáte?“³⁰).

V příbězích sedmi bratrů ve 4 Mak je topika 2 Mak přejata a rozší-řena, případně doplněna o nové motivy. V pasáži o prvním bratru je líčena vytrvalost ve snášení bolesti, nově se objevuje motiv *vyčerpá-ní* Antiochových lidí. Ti měli být výsledkem unavení (τύπτοντες ταῖς μάστιξιν ἐκοπίασαν),³¹ kdežto mučedník při mučení „ani nezasténal“ (οὐκ ἐστέναξεν),³² snášel mučení „statečně“ (εὐγενῶς).³³ V oddílech vě-novaných jednotlivým bratrům se objevují stále silnější výrazy vyjadřu-jící jejich neústupnost, odvážné až útočné, věčným trestem vyhrožující

ταχέως προέβαλεν) a nastavit ruce; srov. podobně u Eusebia, *De martyribus Palaest.* 2,3 (ἀσμένως προυβάλλετο τὴν γλῶτταν).

²⁷ Srov. 2 Mak 7,12; viz také *Mart. Carpi* 38: „Lidé se ho s údivem (ἐκπλησόμενοι) pta-li...“ *Mart. Polyc.* 7,3: „Strážci ... byli zaražení (ἐκπλήττεσθαι)...“

²⁸ K obsahu matčiny řeči srov. KELLERMANN, *Auferstanden in den Himmeln*, s. 39, který v ní nachází teologické argumenty pro výpovědi synů o naději na vzkříšení. Objevuje se zde odmítnutí nauky o stvoření světa z preexistující látky (Bůh svět učinil nikoli „z již jsoucích věcí“ v 2 Mak 7,28).

²⁹ Srov. 2 Mak 7,24–29.

³⁰ Viz 2 Mak 7,30. Srov. také 4 Mak 6,23 a 9,1 a výslech Polykarpa v *Mart. Polyc.* 11,2: „Ale na co čekáš? Udělej, co chceš.“

³¹ Srov. 4 Mak 9,12. Jinými výrazy je tentýž topos vyjádřen v *Mart. Lugd.* V,1,18: ἐκλυθῆναι καὶ παρεθῆναι τοὺς ... βασιανίζοντας. Sloveso τύπτειν jako výraz pro násilný výslech je použito v *Acta Eupli* 2,2.

³² Srov. 4 Mak 9,21. K vytrvalému snášení bolesti srov. *Mart. Polyc.* 2,2: ὥστε μήτε γρύξαι μήτε στενάξαι τινὰ αὐτῶν; *Mart. Lugd.* V,1,51: τοῦ μὲν Ἀλεξάνδρου μήτε στενάξαντος μήτε γρύξαντός τι ὅλως. Sloveso στενάζειν je doloženo i v 2 Mak, ovšem mimo daný topos: „(Eleazar) se sténáním pravil...“ podobně i v křesťanských martyriích, *Mart. Polyc.* 9,2 a *Mart. Cononis* 5,1 (jde o stejnou formulaci).

³³ Srov. 4 Mak 9,22. Srov. ve 4 Mak také dále, 13,11: εὐγενῶς καρτέρησον. Jako adverbium se εὐγενῶς objevuje ve 4 Mak 6,30 a 12,14, jako adjektivum εὐγενής a podstatné jméno εὐγένεια je použito čteně ve 4 Mak a dvakrát také v *Mart. Lugd.* V,1,55 (μήτηρ εὐγενής) a V,2,4 (lyonští mučedníci projevovali τὴν εὐγένειαν διὰ τῆς ὑπομονῆς).

promluvy ke králi. Častěji je zde líčen obdiv protivníků k vytrvalosti bratrů.³⁴ Druhý bratr měl prohlásit, že mu je příjemný (ἡδύς) každý způsob smrti za víru, a že pocituje ulehčení v bolesti (ἐγὼ ... τὸν πόνον ἐπικουφίζομαι),³⁵ třetí bratr na přemlouvání reaguje odvážnou řečí (ἡ παρρησία),³⁶ čtvrtého přítomní přemlouvají: „Nebud blázen (μὴ μανῆς) jako tvoji bratři ...“.³⁷ Odhodlání bratrů je stupňováno až k *sebeoběti*. Čtvrtý bratr řekl, že se rádi nechají mučit (4 Mak 10,20), pátý nečeká, až bude přiveden, a říká, že přichází sám od sebe (4 Mak 11,2), šestý bratr prohlašuje, že je oheň nepálí.³⁸ Poslední bratr nejprve sám přiběhl mezi rozně a později se na ně sám položil, podobně matka se měla sama vrhnout do plamenů.³⁹ O šestém bratru se píše, že měl být hosen do kotle (εἰς λέβητα), což je zřejmě připomínka mučednické smrti tří Judejců v Dan 3.⁴⁰ Motiv přemlouvání, slibování přátelství a úřadů, který se v 2 Mak omezuje na jediné místo u sedmého bratra, se ve 4 Mak objevuje

³⁴ Místo ἐκπλήσσεσθαι z 2 Mak se zde objevuje sloveso podivovat se (θαυμάζειν); srov. 4 Mak 9,26 (θαυμασάντων δὲ πάντων τὴν καρτεροψυχίαν αὐτοῦ); 17,17; 18,3. K motivu údivu přihlížejících nad statečností mučedníků srov. také *Mart. Polyc.* 3,2 (πᾶν τὸ πλῆθος θαυμάσας τὴν γενναιότητα τοῦ ... γένους τῶν Χριστιανῶν); 7,2; 16,1; *Mart. Lugd.* V,1,18.

³⁵ Oba motivy se objevují v *Dopise lyonské obce*, srov. *Mart. Lugd.* V,1,46: Πάν jim výslech „učinil sladším (ἐγγλυκαίνοντος),“ a *Mart. Lugd.* V,1,34: „Jedny povzbuzovala radost z dosvědčení víry (ἐκείνους μὲν γὰρ ἐπεκούφιζεν ἡ χαρὰ τῆς μαρτυρίας)...“

³⁶ K odvážnému vyznání víry srov. *Mart. Lugd.* V,1,18 (παρρησιάσασθαι); *Mart. Lugd.* V,1,49: Alexandr má odvahu promluvit (παρρησίαν τοῦ λόγου); *Mart. Lugd.* V,2,4; *Mart. Pion.* 4,9; *Mart. Dasii* 6. V *Mart. Polyc.* 10,1 je pojem použit v odlišném kontextu: „Poslechni si s odvahou (μετὰ παρρησίας ἄκουε), sc. mé vyznání.“

³⁷ Srov. 4 Mak 10,13. Tento výraz se objevil již výše ve 4 Mak v úvodu k příběhu sedmi bratrů v Antiochově přemlouvání (4 Mak 8,5); srov. také *Mart. Agapae* 3,2,7; 5,1. Vedle výrazu μανία se v křesťanských textech objevují formulace s jiným výrazem pro bláznovství, μωρία (pr. v *Mart. Pionii*), který je novozákonního původu (1 Kor 1,18.21.23, 2,14,3,19).

³⁸ Srov. 4 Mak 11,26; ke srovnání s *Mart. Polyc.* 2,3 viz dále, pozn. 44.

³⁹ Srov. 4 Mak 12,10.19 (k sedmému bratru: ἐαυτὸν ἔρριψε κατὰ τῶν τηγάνων) a 4 Mak 17,1 (o matce: ἐαυτὴν ἔρριψε κατὰ τῆς πυρᾶς); srov. stejný obrat v *Mart. Agap.* 7,2 (ἔρριψεν ἐαυτὴν κατὰ τῆς πυρᾶς). Podobný motiv je znám z líčení smrti křesťanky Agathoníky, která se měla s radostí položit na kříž, srov. *Mart. Carpi* 42–44.

⁴⁰ Viz 4 Mak 12,1; v Dan 3,20 je použita formulace „vhodit do rozpáleného kotle (ἐμβαλεῖν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην)“. Autor 4 Mak jinde odkazuje na příběhy z Dan 3 a 6 výslovně, viz 4 Mak 13,9–12, 16,3,21, 18,12–13; srov. také BAUMEISTER, *Die Anfänge der Theologie des Martyriums*, s. 48. Zmínka o rožni a kotli se objevuje již v 2 Mak 7,3 (τήγανα καὶ λέβητας); viz také *Mart. Polyc.* 15,2 (ἐν καμίνῳ) a *Mart. Cononis* 5,5 (ἐν λέβητι).

v několika delších pasážích.⁴¹ Výrazy „slitovat se“, (κατ)ἐλεεῖν, „lítovat (věk či stáří)“, οἰκτίρειν, αἰδεῖσθαι (τὴν ἡλικίαν či τὸ γῆρας) autor 4 Mak opakovaně používá v různém kontextu:⁴² projev lítosti vládce nad mučedníkem; výzva, aby se mučedník slitoval sám nad sebou; lítost posledního bratra nad matkou (a z této lítosti plynoucí neustoupení nátlaku).⁴³

Z dosavadního srovnání mučednických příběhů ve 2 Mak a 4 Mak je zřejmé, že autor 4 Mak soustavně přejímá, rozšiřuje a inovuje motivy líčící převahu mučedníků nad mučiteli a jejich odhodlání. Jde o součást rétorické výstavby textu. Autor přitom zachovává překvapivě málo konkrétních výrazů a formulací z 2 Mak i tam, kde používá stejný literární motiv. To snad svědčí o tom, že v době vzniku 4 Mak lze počítat s bohatou zásobou martyrologického výraziva, z něhož mohl autor 4 Mak čerpat. Něco podobného snad lze říci i o martyrologických motivech v příbězích nejstarších křesťanských mučedníků. Veškeré výrazivo a topiku, které známe z obou makabejských knih, je možné nalézt i v křesťanských martyriích, přestože závislost nejstarších křesťanských mučednických textů na makabejských knihách ve smyslu použití stejných formulací nelze vyjma jednoho případu doložit.⁴⁴ V následujícím výkladu se zaměřím na

⁴¹ To je v úvodu k Eleazarovu umučení (4 Mak 5,6–38), v úvodu k příběhu sedmi bratrů (4 Mak 8,5–11) a u sedmého bratra (4 Mak 12,2–7), krátce i jinde (4 Mak 9,27, 10,1, 10,13, 11,13).

⁴² Sama formulace „mít úctu k věku“ se vyskytuje u židovských hellénistických autorů, srov. IOSEPHUS FLAVIUS, *Antiquitates Iudaicae* II,148: τὸ γῆρας οἰκτεῖροντες τὸ ἐκείνου; tamtéž VII,184; FILÓN, *De specialibus legibus* II,238: πολιὰν γῆρως αἰδουμένους; *De virtutibus* 43: ἄκακον ἡλικίαν οἰκτισάμενοι; *In Flaccum* 68. Jde ovšem o starý literární topos, s nímž se setkáváme od počátku řecké literatury; srov. již HOMÉR, *Ilias* XXII,419–420: ἦν πῶς ἡλικίην αἰδέσσετο ἦδ' ἐλείσῃ γῆρας (Priamos o Achilleovi: „... zda by se nad mým stářím snad neslitoval, v úctě měl můj věk“); ÍSOKRATÉS, *Panathenaicus*, (*Orat.* 12) 232: ἐλεῶν τὸ γῆρας τοῦμαυτοῦ; PLÚTARCHOS, *Crassus* 18,1 (partský král se chce slitovat nad Crassovým stářím, Κράσσου γῆρας οἰκτίρειν). Doklady existují také v pozdější řecké románové tvorbě, srov. ACHILLEUS TATIOS (2. nebo počátek 3. st.), *Leucippe et Clitophon* IV,13,4: ἐδέοντο τοῦ στρατηγοῦ αἰδεσθῆναι μὲν αὐτῶν τὸ γῆρας; XENOFÓN, *Ephesiaca* I,14,4: ὁ τροφεὺς τοῦ Ἀβροκόμου πρεσβύτης ἦδη, σεμνὸς ἰδεῖν καὶ διὰ τὸ γῆρας ἐλεεῖνός.

⁴³ K ἐλεεῖν srov. 4 Mak 8,10.20, 12,6; *Mart. Polyc.* 2,2; k οἰκτίρειν 4 Mak 5,12.33, 8,10.20, 12,2; *Mart. Polyc.* 3,1; *Mart. Lugd.* V,1,53; k αἰδεῖσθαι 4 Mak 5,7; *Mart. Lugd.* V,1,31.

⁴⁴ Jde o slova z 4 Mak 11,26: „tvůj oheň je pro nás chladný (τὸ πῦρ σου ψυχρὸν ἡμῖν),“ která se v podobném znění objevila v úvodu k *Umučení Polykarpa*, *Mart. Polyc.* 2,3 (τὸ πῦρ ἦν αὐτοῖς ψυχρόν). Od 4. století v křesťanských martyriích roste počet zjevných narážek na formulace ve 4 Mak, srov. například *Mart. Agap.* výše pozn. 39.

některé výrazy a motivy 4 Mak, které chybí ve 2 Mak, ale byly použity či rozvinuty v raných křesťanských mučednických textech.⁴⁵

Jedním z výrazných rysů, jímž se 4 Mak odlišuje od 2 Mak, je přijetí terminologie, kterou je v řecké literatuře vyjadřována ctnost hrdiny. Jde o charakteristický rys 4 Mak, *areté*-terminologie se v takové míře neobjevuje ani v křesťanských martyriích.⁴⁶ Určitou výjimku tvoří výraz pro vytrvalost (ὑπομονή), který ve 2 Mak zcela chybí,⁴⁷ je však používán v židovském hellénistickém prostředí⁴⁸ a v širším významu jako vytrvalost ve zkouškách se uplatnil v textech Nového zákona. Vlastnosti označované tímto slovem si v řeckém prostředí cenili teprve stoikové a spojovali ji se statečností.⁴⁹ Proto se až v hellénismu dostává do líčení hrdinství. Vytrvalost v utrpení je vysoko hodnocena jak autorem 4 Mak, tak v raně křesťanských mučednických textech,⁵⁰ z výskytů tohoto výrazu ovšem nelze doložit, že jeho použití ve 4 Mak mělo vliv na křesťanská martyria. Jde zřejmě o výraz společný mučednickým textům, který se do martyrologického výraziva dostal až po vzniku 2 Mak. Jeho původ je nutno hledat nejspíše v popisech vynikajících osobností v řecké hellénistické

⁴⁵ Samotný pojem mučedník či mučednictví autor 4 Mak nepoužíval ve významu smrti pro své přesvědčení, jak je znám z křesťanských martyrií počínaje *Umučením Polykarpa* (*Mart. Polyc.* 1,1 a 2,1). Ve 4 Mak se objevuje pouze výraz ἡ μαρτυρία, nikoli τὸ μαρτύριον, a to ve 4 Mak 12,16 jako textová varianta: „nezpronevěřím se hrdinství (či svědectví: ἀριστείας nebo μαρτυρίας) svých bratrů.“ Srov. také 4 Mak 16,16: „... abyste vydali svědectví před pohany (ὑπὲρ τῆς διαμαρτυρίας τοῦ ἔθνους).“

⁴⁶ Srov. ἀρετή v 2 Mak 6,31 (jediný výskyt: Eleazar zanechal památku na svou ctnost, μνημόσυνον ἀρετῆς), ve 4 Mak 12 výskytů; καλοκάγαθία pouze ve 4 Mak (3×). Výraz καρτερία, καρτερεῖν je častý ve 4 Mak (7×), kdežto v *Mart. Pionii* 17,3 jen v relaci o řeckých filozofech: „Copak se podle vás Sókratés, Aristeidés, Anaxarchos a ostatní chlubili, že se cvičili ve filozofii, spravedlnosti a vytrvalosti (καρτερίαν)?“

⁴⁷ Sloveso ὑπομένειν se objevuje v celé knize jednou, a to nikoli v martyrologickém významu; 2 Mak 6,20 (ti, kdo zůstanou, οἱ ὑπομένοντες).

⁴⁸ Srov. ΦΙΛΩΝ, *Quod sit Deus immutabilis* 13: τοὺς διὰ καρτερίας καὶ ἀνδρείας καὶ ὑπομονῆς ... ἄθλους; *De cherubim* 78; *De migratione Abrahami* 144 aj.

⁴⁹ Srov. ΣΤΟΒΑΙΟΣ, *Anth.* II,7,5b2.

⁵⁰ Substantivum ὑπομονή je doloženo ve 4 Mak 11×, v *Mart. Polyc.* 3×, *Mart. Lugd.* 5×, *Mart. Carpi* 1×, *Acta Iust.* 1×, sloveso ὑπομένειν ve 4 Mak 5–18 12×, v *Mart. Polyc.* 5×, *Mart. Lugd.* 2×, *Mart. Carpi* 1×. Četné jsou výskyty i ve spisech apoštolských otců: substantivum ὑπομονή 5× v Ignatiových listech, 3× v Polykarpově *Dopise Filipským* (jednou je vazbě ὑπομένειν πᾶσαν ὑπομονήν), 3× v *Prvním Klementově listu*, 1× v *Didaché*, 3× v *Listu Barnabášově* a 1× v *Pastýři Hermově*; často ovšem jde o výzvu k vytrvalosti v pozdravech.

literatuře⁵¹ a v případě křesťanských textů je nutno počítat s působením některých pasáží Nového zákona.⁵²

Autor 4 Mak ve velké míře použil motivy z oblasti agonistické metaforiky (vojenské i sportovní).⁵³ Mezi těmito výrazy se objevuje přirovnání mučedníka k zápasníku ve spojení „jako vznešený zápasník“ (καθάπερ / ὡς γενναῖος ἀθλητής). Tato formulace je doložena jak ve 4 Mak 6,10, tak také v raně křesťanských martyriích.⁵⁴ Obrat „jako zápasník“ lze v různých obměnách nalézt u řeckých autorů, velmi často u Plútarcha,⁵⁵ ale také u řecky píšících židovských spisovatelů⁵⁶ i v textech raně křesťanských.⁵⁷ Nakolik jsem byl s to dohledat, mimo martyrologické texty není používán ve spojení s γενναῖος. Adjektivum γενναῖος, případně substantivum γενναίότης, je v mučednických textech poměrně frekventovaný výraz, používaný i mimo agonistickou metaforiku. Vyjadřuje jak vnitřní dispozici k mučednictví, tak vnější projev ctnosti mučedníka, statečné a důstojné následování Zákona v makabejských knihách a Boží vůle v křesťanských martyriích. Svědek víry je „statečný“ ve snášení utrpení (γενναῖος často ve spojení se slovesem ὑπομένειν), „vznešený“ během rozhovoru s protivníkem (králem nebo soudcem; 2 Mak 7,11: γενναίως εἶπεν), poskytuje příklad „vznešenosti“ (2 Mak 6,31: ὑπόδειγμα γενναιότητος) a vydává „důstojná“ či „statečná“ svědectví

⁵¹ Výraz není příliš častý, srov. př. DIDORUS SICULUS, *Bibl.* XL,3,6; PLÚTARCHOS, *Caesar* 17,2 a *Cato Minor* 5,7.

⁵² V Novém zákoně jde o poměrně frekventovaný výraz (32 výskytů). Srov. především agonistický motiv s výrazem ὑπομονή v Žid 12,1: „... odhodme všechnu přítěž a hříh ... a s vytrvalostí běžme v závodě, který nám byl uložen, ... (δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκειμένον ἡμῖν ἀγῶνα);“ Zj 2,2–3: „Vím o tvých skutcích, o tvém úsilí i tvé vytrvalosti... Máš vytrvalost a trpěl jsi pro mé jméno, a nepodleh jsi unavě (οὐ κεκοπίακες).“ Termín ὑπομονή je běžný v ORIGENOVĚ *Exhortatio ad martyrium* (13*), často s odkazy na použití v Novém zákoně.

⁵³ K původu těchto motivů v řecké hellénistické literatuře srov. Boudewijn DEHANDSHUTTER, „Martyrium und Agon: Über die Wurzeln der Vorstellungen vom ΑΓΩΝ im vierten Makkabäerbuch,“ in *Polycarpiana: Studies on Martyrdom and Persecution in the Early Christianity: Collected Essays*, Leuven: Peeters Publishers, 2007, s. 215–219.

⁵⁴ Srov. *Mart. Lugd.* V,1,19 a v *Mart. Carpi* 35; ORIGENÉS, *Exhort. ad Mart.* 1.

⁵⁵ Např. ὥσπερ δεινὸς ἀθλητής (*Fabius Maximus* 5,4, *Cimon* 13,3), ὥσπερ ἀθλητὴς ἀγαθὸς ἐπαγωνιζόμενος (*Fabius Maximus* 23,2), ὥσπερ ἀθλητὴς νικηφόρος (*Pericles* 28,5, *Cato Maior* 4,3).

⁵⁶ Srov. FILÓN, *De Abrahamo* 256, *De praemiis et poenis* 29 a 157, *De ebrietate* 207, In *Flaccum* 26; IOSEPHUS FLAVIUS, *Antiquitates Iudaicae* VIII,302, *De bello Iudaico* IV,91.

⁵⁷ Srov. IGNATIUS, *Polyc.* 1,3 (ὡς τέλειος ἀθλητής), 2,3 (ὡς θεοῦ ἀθλητής), 3,1 (μεγάλου ἐστὶν ἀθλητοῦ).

(γενναῖα μαρτύρια v *Mart. Polyc.* 2,1). Doplnění původního přirovnání „jako zápasník“ adjektivem γενναῖος se jeví jako modifikace původní řecké agonistické metafory, která je společná 4 Mak a raným křesťanským martyriím.

Nesporným přínosem makabejských knih do martyrologické literatury je vytvoření dvou výrazných typů mučedníků, zvláště postavy starého a důstojného muže Eleazara a statečné matky spolu se sedmým, nejmladším z bratrů. V rámci nejstarších křesťanských mučednických textů byly oba typy nejzřetelněji využity v líčení pronásledování křesťanů v Lyonu v postavách lyonského biskupa Potheina a křesťanky Blandiny povzbuzující chlapce Pontika. V líčení mučednického zápasu Potheina a Eleazara se objevuje protiklad tělesné slabosti dané stářím a duševní síly. Ve 4 Mak se o Eleazarovi vypráví, že jeho tělo již nebylo pevné (λελυμένων μὲν ἤδη τῶν τοῦ σώματος τόνων) a že sotva dýchal (ἐπασθμαίνων σφοδρῶς). „I když tělo nemohlo unést bolesti a on klesl k zemi, přece si zachoval rozum jasný a nezlomený.“⁵⁸ V *Dopise lyonské obce* Potheinos s obtížemi dýchal (μόλις μὲν ἐμπνέων), byl zesláblý stářím a nemocí (τοῦ μὲν σώματος καὶ ὑπὸ τοῦ γήρως καὶ ὑπὸ τῆς νόσου λελυμένου), ale k vyznání víry ho posilovalo odhodlání ducha.⁵⁹ V obou vyprávěních se objevuje týž motiv starce odolávajícího utrpení, nenalezneme v nich ovšem mnoho shod v použitém výrazivu a nutně rozdílný je také smysl vyprávění (triumf zbožného rozumu ve 4 Mak a vítězství Krista v mučedníku podle *Mart. Lugd.*).

Vyprávění o lyonské křesťance Blandině, která podstoupila výslech spolu s chlapcem Pontikem, má několik společných rysů s líčením mučednictví matky a sedmého bratra ve 4 Mak, a to především v líčení okolností jejich mučednictví: stejně jako matka a sedmý bratr i Blandina s Pontikem jsou nuceni přihlížet mučení ostatních, Blandina Pontika povzbuzuje, umírají z celé skupiny jako poslední. Podobnost je zřejmá spíše v rovině typů mučednických postav, po stránce lexikální je opět minimální.⁶⁰ Paralelu k mučednictví lyonské křesťanky Blandiny nalezneme poněkud překvapivě také v příběhu Eleazara. Podle 4 Mak se během mučení měly Eleazarovi zázračně obnovovat síly: „Nejpodivuhodnější však bylo, že stařec díky rozumu duchem omládl (ἀνεvéασεν τῷ πνεύματι

⁵⁸ Srov. 4 Mak 6,7.11 a 7,13.

⁵⁹ Srov. *Mart. Lugd.* (V,1,29–31).

⁶⁰ Srov. *Mart. Lugd.* V,1,53–56. Blandina i matka ze 4 Mak své utrpení „důstojně snášejí;“ k obratu γενναῖως ὑπομένειν viz 4 Mak 15,32 a *Mart. Lugd.* V,1,54.

διὰ τοῦ λογισμοῦ).“⁶¹ Tento motiv je do líčení ve 4 Mak pevně začleněn, zázračné obnovení sil Eleazar předpověděl v pasáži, v níž odmítl jíst nečisté jídlo: „Nejsem tak starý a zbabělý, aby můj rozum neomládl (μὴ νεάζειν τὸν λογισμὸν) díky zbožnému jednání.“⁶² V líčení utrpení Blandiny čteme: „Blandina jako statečný zápasník omládla při vyznání víry (ἀνεnéαζεν ἐν τῇ ὁμολογίᾳ) ... (ta) slova pro ni byla uzdravením, odpočinutím a úlevou od bolesti.“⁶³ Lze snad říci, že v líčení Blandinina mučednictví byl použit motiv z Eleazarova příběhu ve 4 Mak, při zachování jinak málo užívaného slovesa ἀνανεάζειν.⁶⁴ Blandina je zde označena za statečného zápasníka, stejně jako Eleazar ve 4 Mak 6,10.

K osobě Eleazara se vztahuje nejspíše ještě jeden motiv, volně využitý i v křesťanských mučednických textech. Líčení vytrvalého snášení bolesti bývá doplněno výpověďmi o úlevě či oproštění od bolesti ve chvíli největšího utrpení. Objevuje se náznakem již ve 2 Mak, kde bratři měli přehlížet (dosl. „hledět nad“) své utrpení,⁶⁵ zřejmý je také ve 4 Mak v líčení Eleazarova mučednictví: „On však, vznešený a urozený, vpravdě Eleazar, prožíval mučení jako ve snu (ὥσπερ ἐν ὄνειρῳ), žádným způsobem se nenechal zlomit. ... Tělo přenechal bičování, ale oči zdvihal do výše k nebi.“⁶⁶ Je to snad tento motiv úlevy od bolesti, jenž je nově použit v křesťanských martyriích. V úvodu *Umučení Polykarpa* se o mučednících ze Smyrny píše: „Ukázali nám všem, že ve chvíli mučení nejvznešenější Kristovi mučedníci opouštěli tělo (τῆς σαρκὸς ἀπεδήμουν), nebo lépe řečeno, že Pán jim byl nablízku a rozmlouval s nimi (παρεστὼς ὁ κύριος ὠμίλει αὐτοῖς).“⁶⁷ V *Dopise lyonské obce* se píše o mučedníku Sanctovi, že „zůstal neoblomný a neústupný, pevný ve vyznání, protože ho ochla-

⁶¹ Srov. 4 Mak 7,13–14.

⁶² Srov. 4 Mak 5,31.

⁶³ Srov. *Mart. Lugd.* V,1,19. Podobně Sanctus (*Mart. Lugd.* V,1,24) po mučení „vypadal jako dřív a ovládal ruce i nohy, takže pro něj bylo druhé mučení z Kristovy milosti nikoli trestem, ale léčením (ὥστε μὴ κόλασιν ἀλλ' ἴασιν ... τὴν δευτέραν στρέβλωσιν αὐτῷ γενέσθαι).“

⁶⁴ Existuje minimum dokladů pro ἀνανεάζειν v řecké literatuře, srov. př. ARISTOFANÉS, *Ranae* 592; DIONÝSIOS Z HALIKARNÁSSU, *Ars rhetorica* (sp.) II,6.

⁶⁵ Srov. 2 Mak 7,11: διὰ τοὺς αὐτοῦ νόμους ὑπεροπῶ ταῦτα, a 2 Mak 7,23. Srov. podobné líčení „přehlížení“ bolesti u IOSEPHA FLAVIA, *De bello Iudaico* VII,218.

⁶⁶ Srov. 4 Mak 6,5–10.

⁶⁷ Viz *Mart. Polyc.* 2,2. Srov. 2 Tim 4,17: „Pán však při mě stál (ὁ δὲ κύριός μοι παρέστη) a dal mi sílu (ἐνδυνάμωσέν με) dovršit zvěstování evangelia“; Sk 1,3.

zoval a posiloval (δροσιζόμενος καὶ ἐνδυναμούμενος⁶⁸) nebeský pramen vody života vyvěrající z Kristova boku.⁶⁹ Uvedená líčení úlevy od bolesti v *Umučení Polykarpa* a v *Dopise lyonské obce* mají rysy specificky křesťanského mučednictví a používá se v nich převážně novozákonní výrazivo (i když v nich lze nalézt i narážku na Dan 3). Přesto snad i v těchto pasážích nejspíše lze spatřovat také modifikaci literárního motivu, který známe již mučednictví Eleazara ve 4 Mak.

Vliv 4 Mak na nejstarší křesťanské martyrologické literatury lze tedy hledat především v působení dvou typů mučedníků, vznešeného Eleazara a statečné matky, mnohem méně v přejímání výrazových prostředků. Nejbližší ke 4 Mak se jeví druhá kapitola *Umučení Polykarpa*, která tvoří obecný úvod k mučednictví křesťanů ve Smyrně, a dále ty pasáže z *Dopisu lyonské obce*, které jsou věnované mučedníkům Potheinovi, Blandině a Pontikovi.⁷⁰ Mučednické příběhy ve 4 Mak vykazují velkou míru stylizace a rétorického zpracování, 4 Mak v tomto ohledu převyšuje podání ve 2 Mak, které samo již bylo pečlivě stylizováno, vyrovná se, a často předčí, i raná křesťanská martyria. Na rozdíl od 4 Mak jsou křesťanské mučednické texty aktuální, často s parenetickým záměrem povzbudit souvěrce v době pronásledování. Ve 4 Mak tento aspekt chybí, líčení příběhů židovských mučedníků jsou podřízena didaktickému záměru autora. Mučednické příběhy z 4 Mak měly jistý vliv také na pozdější martyrologickou produkci od 4. století (př. na *Mart. Agapae*)

⁶⁸ K slovesu δροσιζεσθαι srov. Dan 3,50, v rozžhavené peci tři Judejce ochlazoval „jakoby vánek plný rosy (τὸ μέσον τῆς καμίνου ὥσεί πνεῦμα δρόσου διασυρίζων)“. K ἐνδυναμοῦν srov. Ef 6,10: „sílu hledejte u Pána (ἐνδυναμοῦσθε ἐν κυρίῳ);“ také Flp 4,13; 1 Tim 1,12; 2 Tim 2,1 a také Žid 11,34: „ve slabosti nabývali sílu (ἐδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας)“.

⁶⁹ Viz *Mart. Lugd.* V,1,22–23. Stejný motiv se v *Dopise lyonské obce* objevuje i na dalších místech; v *Mart. Lugd.* V,1,56 se o mučednici Blandině píše, že už necítila, co se s ní děje (μηδὲ αἰσθησιν ἔτι τῶν συμ βαίνόντων ἔχουσα), protože v naději očekávala to, v co uvěřila, a protože rozmlouvala s Kristem; v *Mart. Lugd.* V,1,51 Alexandr nevykřikl bolestí a neřekl jediné slovo, pouze v srdci hovořil s Bohem (τοῦ μὲν Ἀλεξάνδρου μήτε σπενάξαντος μήτε γρυξαντός τι ὅλως, ἀλλὰ κατὰ καρδίαν ὁμιλοῦντος τῷ θεῷ). Podobně mučedník Pamphilus v *Mart. Carpi* 3,6 (podle latinské verze): „Není to žádné utrpení. Necítím bolest (*nullum sentio dolorem*), protože je tu ten, kdo mě posiluje. Trpí ve mně ten, koho ty nemůžeš vidět.“

⁷⁰ Zde ovšem nelze s jistotou říci, zda do něho redakčně nezasáhl Eusebios z Kaisareie; *Dopis lyonské obce* není dochován v samostatné rukopisné tradici, pouze na začátku 5. knihy jeho *Církevních dějin*. Takový zásah se ovšem nejvíce pravděpodobně, protože citované pasáže jak z *Umučení Polykarpa*, tak z *Dopisu lyonské obce* Eusebios v *Církevních dějinách* spíše zkracoval.

a vzhledem k tomu, že církev akceptovala, byť s jistými rozpaky, uctívání židovských makabejských mučedníků, je dochováno na toto téma i několik homilií.⁷¹

Stories of Jewish Martyrs in 2 and 4 Maccabees and their Possible Influence on Greek Christian Martyrological Narratives

Key words: 2 Maccabees; 4 Maccabees; Jewish martyrs; Early Christian martyrs; Acta martyrum

Abstract: The article compares how 2 and 4 Maccabees present stories of Jewish martyrs (Eleazar and seven brothers) and pays attention to formation of martyrological topoi in the 2 and 4 Maccabees and in early Christian martyrological narratives. The author of the 4 Maccabees accepts and expands topoi of the 2 Maccabees, but surprisingly he freely formulates them and does not accept phrases from 2 Maccabees (with one exception in 4 Macc 9,1 from 2 Macc 7,2). All motifs and topoi of the 2 and 4 Maccabees are used in the early Christian martyrological texts, but again there are no traces of acceptance of longer phrases (with the exception of Mart. Polyc. 2,3 from 4 Macc 11,26). The author of the 4 Maccabees accepts many expressions of Greek *aretai*-terminology and he uses agonistic metaphors. The use of the word "endurance" (ὑπομονή) as the expression of virtue of the martyr in preference to other terms, as well as presence of the phrase "like a noble athlete", seem to be innovations common both to the 4 Maccabees and to the Christian martyrological texts. Importance of the 4 Maccabees for the Christian martyrological narratives can be traced in influence of certain types of martyrs, especially of old man Eleazar and brave mother encouraging the youngest of the seven brothers. These types of martyrs exercised their influence on the narratives in *Martyrium Polycarpi* (especially in chapter 2) and *Martyrium Lugdunensium* (martyrs Pothinus, Blandina and Ponticus).

Mgr. Pavel Dudzik, Ph.D.
Centrum pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc

⁷¹ Srov. Řehoř z Nazianzu, *In Machabaeorum laudem* (PG 35,912–933) a Jan Zlatoústý, *De Machabeis I-III a De Eleazaro et septem pueris* (PG 50,617–628 a 63,523–530), z nichž zvláště Řehořova vychází z podání ve 4 Mak. K překladu textů Řehoře z Nazianzu, *In Machabaeorum laudem* a homilií JANA ZLATOÚSTÉHO, *De Machabeis I-II a De Eleazaro et septem pueris* viz ZIADÉ, *Les martyrs Maccabées*.